

**JAN VILJOEN (1812-1893), 'n TRANSVAALSE
WESGRENSPIONIER**

deur

JOHN EDWARD HOLLOWAY GROBLER

**Voorgelê ter vervulling van die vereistes
vir die graad M.A. in die Fakulteit Lettere
en Wysbegeerte, Universiteit van Pretoria,**

PRETORIA

April 1976

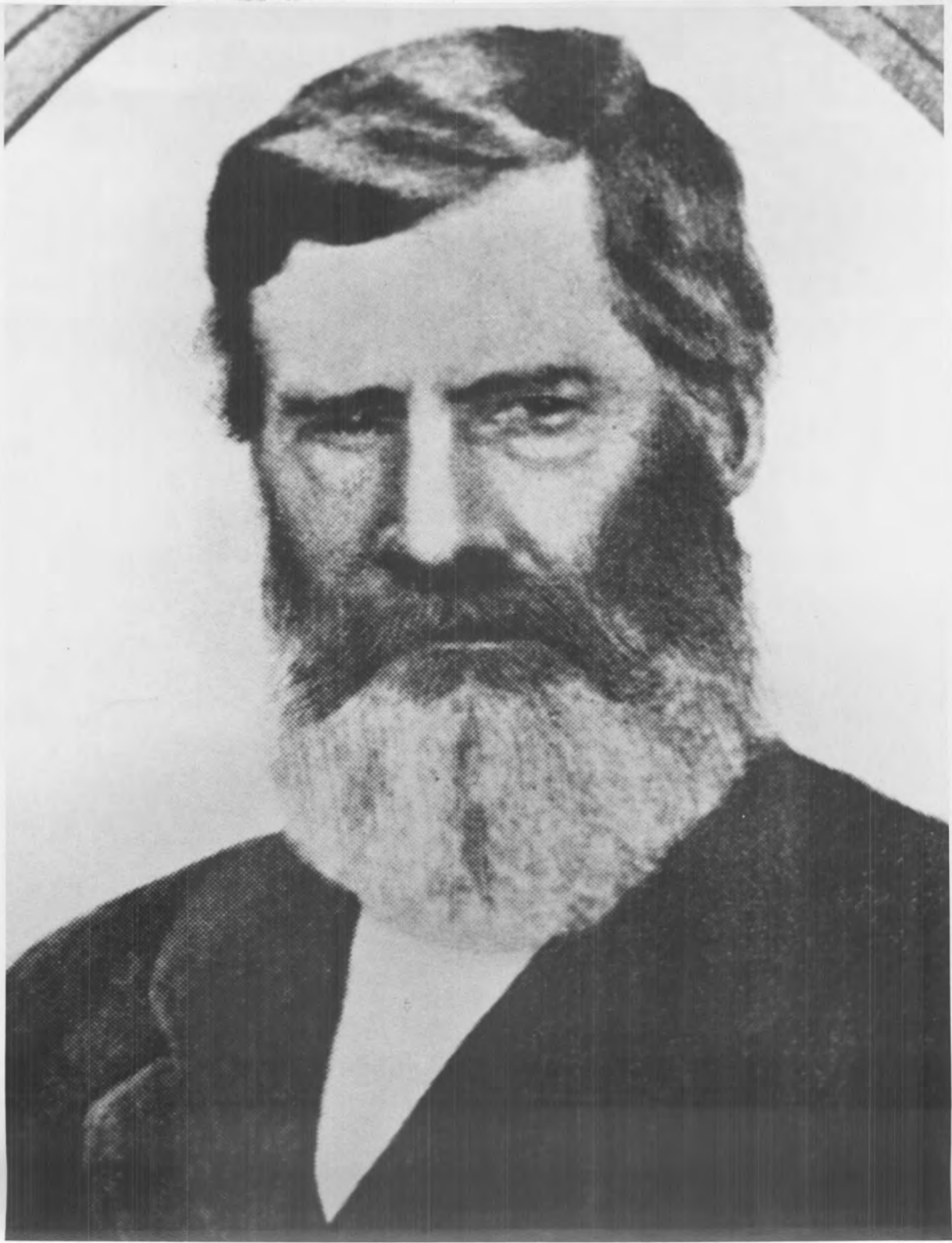

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

OPGEDRA AAN MY OUIERS

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

JOHANNES WILLEM VILJOEN

I N H O U D

	<u>Bladsy</u>
Voorwoord	1
I Inleiding: Familie-agtergrond	5
II Jan Viljoen trek "ver genoeg" weg van Britse gesag	8
III Bekende maar eiesinnige veldkornet van wyk Marico	30
IV Jan Viljoen en die Hervormde Kerk	64
V Leier van 'n opstand teen die staat	83
VI Tien jaar lank kommandant van Marico	149
VII "In het midden tusschen wit en zwart"	170
VIII Vredemaker en bewaker van die wesgrens	202
IX Uitkykpos op die "Weg na die Noorde": ontmoetings met vreemdelinge	235
X Beroemde grootwildjagter	258
XI Jan Viljoen en die Eerste Vryheidsoorlog	270
XII Bedrywighede in Land Gosen	288
XIII Laaste jare en karakter	302
Besluit	314
Kaarte	315
Bronne	317
Samevatting	329

Titel: Jan Viljoen (1812-1893), 'n Fransvaalse Wes=
grenspionier.
Kandidaat: John Edward Holloway Grobler.
Leier: Prof. F.A. van Jaarsveld.
Departement: Geskiedenis.
Graad: M.A.

Gebore in 1812 en getroud in 1833, het Jan Viljoen in die Kaapkolonie gebly tot in 1843, toe hy en sy gesin na die Transoranje verhuis het. Daar word hy 'n republikein, en bring hy in 1846 as gevolg van botsings met die Britse Soewereiniteitsgesag, drie maande in die tronk deur. In 1848 veg hy onder Pretorius by Boomplaas. Sy plaas is gekonfiskeer en hy verlaat die Soewereiniteit. Op die Transvaalse wesgrens vestig hy hom aan die Klein Marico-rivier op die plaas Vergenoeg - ver genoeg weg van die Engelse.

'n Sekere ontwikkeltheid, leierseienskappe en gewildheid het in 1849 daartoe gelei dat Viljoen die eerste veldkornet van Marico geword het. As veldkornet het hy 'n rol in die plaaslike regering gespeel, en gedien as skakel tussen sy wyk en die Transvaalse owerheid. In 1859 het hy as veldkornet bedank en is hy tot kommandant gekies.

Op kerklike gebied was Viljoen 'n Hervormer wat die bestaansreg van sowel die Gereformeerde as die Nederduits Gereformeerde kerke in Transvaal ontken het. In 1868 het hy sover gegaan om ds. Cachet, wat 'n Nederduits Gereformeerde gemeente in Marico gaan stig het, met 'n sambok aan te rand.

Op politieke gebied was Viljoen 'n Pretorius-ondersteuner. In die Burgeroorlog van 1863-1864 het hy as leier van die "Volkslaer" die wapen teen die "Staatslaer" opgeneem in 'n poging om Pretorius president te maak in die plek van W.C.J. van Rensburg. In Januarie 1864 het Paul Kruger egter Viljoen se magte in 'n skermutseling by die Krokodilrivier verslaan.

Viljoen was tot in 1870 kommandant van Marico. As kommandant het hy sy wyk se belange vooropgestel, en was hy bereid om owerheidsopdragte te ignoreer wanneer hy gevoel het dat

gehoorsaamheid nie in belang van sy wyk was nie.

Viljoen was 'n belangrike figuur in die Transvaalse geskiedenis, veral as gevolg van sy kontak met die Swart stamme op die wesgrens. Dwarsdeur sy lewe in Marico het hy hom beywer vir vreedsame naasbestaan met stamme soos die Batlhaping, Barolong, Bahoeroetsie, Bakwena, Bamangwato en Matebele. Getrou aan sy doelstelling het Viljoen nooit aan 'n veldtog teen enige Swart stam deelgeneem nie.

Viljoen is ook bekend as olifantjagter en pionier van die jagvelde noord en wes van Transvaal. In hierdie verband het hy telkens te doen gekry met buitelandse jagters, handelaars, sendelinge en reisigers. Sy kontak met hierdie mense is 'n belangrike faset van sy lewe.

Na die anneksasie van Transvaal in 1877 het Viljoen as Volkskomiteelid die Boereverset teen die Britse besetting help organiseer. Tydens die Vryheidsoorlog het hy Lichtenburg en Zeerust namens die Boere ingeneem. Daarna het hy hom beywer om 'n botsing met die Barolong van Montsioa te voorkom. Na die oorlog het hy sy lot ingewerp by die vrywilligers in die republiek Land Gosen, op die Raad van Bestuur waarvan hy gedien het. Sy laaste jare is gekenmerk deur mislukte pogings om sy ekonomiese posisie te verbeter.

Viljoen, 'n kort en skraal man, was gewild by sy medemens, maar hardkoppig, en bereid om geweld te gebruik om sy sin te probeer kry. Hy is in 1893 oorlede.

Title: Jan Viljoen (1812-1893), a Pioneer on the
Western Border of Transvaal.
Candidate: John Edward Holloway Grobler.
Promoter: Prof. F.A. van Jaarsveld.
Department: History.
Degree: M.A.

Born in 1812 and married in 1833, Jan Viljoen was in the Cape Colony until 1843, when he and his family moved to the Transorange. There he became a republican and, as a result of clashes with the British Sovereignty authority, he spent three years in prison. In 1848 he fought under Pretorius at Boomplaas. His farm was confiscated and he left the Sovereignty. On the western border of Transvaal he settled near the Klein Marico river, on the farm "Vergenoeg" - far enough away from the English.

A degree of development, qualities of leadership and personal popularity led in 1849 to Viljoen's becoming the first fieldcornet of Marico. As fieldcornet he played a part in local government and served as link between his ward and the Transvaal government. In 1859 he resigned as fieldcornet and was elected commandant.

Viljoen's religious ties were with the Hervormde Kerk, which denied the right of existence in Transvaal of both the Ge-reformeerde and the Nederduits Gereformeerde churches. In 1868 Viljoen went so far as to assault with a sjambok Ds. Cachet, who had established a Nederduits Gereformeerde con-gregation in Marico.

In politics Viljoen was a supporter of Pretorius. In the Civil War of 1863-1864 he took up arms as leader of the "Volkslaer" ("army of the people") against the "Staatslaer" ("army of the state") in an attempt to install Pretorius as president in place of W.C.J. van Rensburg. However, in January 1864 Paul Kruger defeated Viljoen's force in a brush near the Crocodile River.

Viljoen was commandant of Marico until 1870. As commandant he promoted the interests of his ward and was prepared to

ignore governmental orders when he felt that compliance would not be in his ward's interest.

Viljoen was an important figure in the history of Transvaal, particularly as a result of his contact with the Black tribes on the western border. Throughout his life in Marico he strove for peaceful co-existence with tribes such as the Batlhaping, Baralong, Bahoeroetsie, Bakwena, Bamangwato and the Matabele. True to his aim, Viljoen never took part in an expedition against any Black tribe.

Viljoen was also a noted elephant hunter and pioneer of the hunting grounds to the north and west of Transvaal. In this role he frequently encountered foreign hunters, traders, missionaries and travellers. His contact with such people was an important facet of his life.

After the annexation of the Transvaal in 1877 Viljoen, as member of the Volkskomitee (Peoples' Committee), helped organize the Boer resistance to the British occupation. During the Vryheidsoorlog (War of Independence) he took Lichtenburg and Zeerust in the name of the Boers. Thereafter he strove to avert a clash with the Barolong of Montsioa. After the war he threw in his lot with the volunteers in the republic of Goshen, on whose Government Council he served. His closing years were characterised by unsuccessful efforts to improve his economic position.

Viljoen, a short and wiry man, was popular among his fellow-men, but he was obstinate and ready to use force when attempting to get his way. He died in 1893.

VOORWOORD

Wanneer daar in die Transvaalse Argiefbewaarpark geblaaai word deur die dokumente wat uit die vyftiger jare van die negentiende eeu dateer, vang die netjies geskrewe briewe uit Marico onderteken deur "J.W. Viljoen" dadelik die oog. In wordingsgeskiedenis van die Suid-Afrikaanse Republiek is daar hier en daar verwysings na Jan Viljoen, soos hy bekend gestaan het, eers as veldkornet en later as kommandant van die wyk Marico. Wanneer 'n boek oor die Burgeroorlog in Transvaal in 1860-1864 bestudeer word, prikkel die figuur van die opstandslieger, kommandant Jan Viljoen van Marico, die belangstelling. Sommige geskiedenis van die kerke in Transvaal in die sestiger jare bevat breedvoerige beskrywings van die voorval in 1868 toe ds. F. Lion Cachet in Marico deur Viljoen met 'n sambok toegetakel is. Die Britse jagters wat in die tweede helfte van die negentiende eeu by die Transvaalse wesgrens verby na Matebeleland en Masjonaland gereis het, het omtrent almal melding gemaak van die beroende olifantjagter, Jan Viljoen. Legendes dat Viljoen voor Livingstone by die Victoria-waterval was, bestaan vandag nog. In Staatskoerante tydens die Eerste Vryheidsoorlog word daar melding gemaak van die Volkskomiteelid, Jan Viljoen. Tydens die gebeure in Land Gosen lees ons van die Bestuurslid, Jan Viljoen.

Nêrens egter is daar gepoog om volledig te beskryf wie Jan Viljoen was nie. Hy het tot op hede 'n onbekende figuur gebly ten spyte van sy gebeurtenisvolle lewe. Dit het 'n leemte in die historiografie van die Suid-Afrikaanse Republiek gelaat wat verdien om gevul te word. Hierdie dissertasie verteenwoordig 'n poging om die geskiedenis van Jan Viljoen op skrif te stel.

Daar is nie gepoog om 'n lewensbeskrywing van Viljoen te gee nie. Die rede is die gebrek aan materiaal. Die dissertasie handel dus oor Viljoen se bydrae veral ten opsigte van die Transvaalse geskiedenis. Oor sy lewe in die Kaapkolonie, waar hy van sy geboorte in

1812 totdat hy die Oranjerivier oorgesteek het in 1843 gebly het, is weinig bekend. Hierdie verhandeling gaan in die eerste plek oor Viljoen se lewe op die Transvaalse wesgrens 1848-1893. In die vyf jaar na 1843 het Viljoen in Transoranje gewoon. Daar is 'n hoofstuk aan hierdie tydperk gewy, maar aangesien daar in die bronne in die Vrystaatse Argiefbewaarpark so weinig inligting oor Viljoen bestaan asook in die Britse Blouboeke uit daardie tyd, word daar nie op volledigheid in verband met Viljoen se doen en late in Transoranje aanspraak gemaak nie.

Sekondêre bronne wat oor daardie tydperk handel soos die werk van Hofstede,¹ Lindley en H.P.N. Muller, maak melding van Viljoen, maar slegs skraps en vaagweg terwyl Viljoen se naam in dissertasies waarin daardie tydperk ter sprake kom, soos dié van Van Schoor, Midgley, Duvenhage en Barnard, skaars genoem word. Oor Viljoen as mens word niks vermeld nie. Die inligting wat daarin bevat is verskaf slegs enkele gegewens oor wat hy gedoen het.

Na Viljoen se verhuising na Marico in 1848, verander die situasie. Viljoen het talle briewe aan die landdroste, krygsoffisiere, President, Uitvoerende Raad, Volksraad en Staatsekretaris van die Suid-Afrikaanse Republiek geskryf. Talle van hierdie briewe het behoue gebly. Hierdie geskryfte bevat veel meer inligting oor Viljoen se doen en late, en oor die mense met wie hy op die Transvaalse wesgrens te doen gekry het as oor Viljoen self. Sy idees oor sake kom egter soms in hierdie briewe na vore wat die belangrikste bronne van inligting oor Viljoen as mens is.

Uit die aard van die saak was dit nodig om die agtergrond tot sekere aktiwiteite waaraan Viljoen deel gehad het, te skets. In hierdie verband word verwys na

1. Hier word nie titels verskaf nie - hulle kan in die bronnelys nageslaan word.

Viljoen se rol as veldkornet in die politieke wordingsjare van die Suid-Afrikaanse Republiek, sy rol in die Burgeroorlog, en sy optrede in verband met die posisie van die Hervormde Kerk in die Republiek. Agtergrondmateriaal is gebaseer op sekondêre bronne soos die boeke van Van Oordt, Theal, Wichmann, Van Jaarsveld, Pelzer, Scholtz, Engelbrecht en Van Dyk.

In koerantberigte en tydskrifte is daar slegs sporadiese vermeldings van Viljoen, maar die dagboeke, reisjoernale en herinneringe van Buitelanders met wie Viljoen te doen gekry het is 'n belangrike bron van inligting. Dit geld sy kontak met hulle, sy jagaktiwiteite en sy kontak met die Swart stamme op die Transvaalse wesgrens. Daar is veral staat gemaak op die werk van Tabler, Wallis, Schapera, Mackenzie en Selous.

'n Kronologiese benadering tot die studie van 'n mens wat aan soveel bedrywigheede deelgehad het as wat dit die geval met Viljoen was, sou uitloop het op 'n blote relaas van feite. Daarom is Viljoen se lewe tematies benader. Na 'n kort genealogiese agtergrond is begin met Viljoen se verblyf in die Transoranje. Daarna volg sy vestiging in Marico en 'n hoofstuk oor die twaalf jaar wat hy as veldkornet gedien het. Sy rol in die kerklike lewe in Transvaal as aanhanger van die Hervormde Kerk kom vervolgens aan die beurt. Daarna volg sy rol as opstandelingsleier in die Burgeroorlog van 1863-1864.

In die sesde hoofstuk word Viljoen as kommandant van Marico bespreek. Daarna word twee hoofstukke gewy aan Viljoen se kontak met die Swart stamme op die Transvaalse wesgrens. Daarmee hang saam sy kontak met buitelandse sendelinge, jagters, reisigers en handelaars. Daaraan verbonde is sy jagavonture. Al is Viljoen bekend as grootwildjagter, is daar oor hierdie aspek van sy lewe slegs brokkies inligting beskikbaar, want hy het nie self daarvoor geskryf nie.

Na die anneksasie van Transvaal in 1877 het Viljoen hom as Volkskomiteelid beywer vir die herstel van die

onafhanklikheid en tydens die Vryheidsoorlog in Marico opgetree. Hierdie gebeure kom in die elfde hoofstuk ter sprake. Die Transvaalse onafhanklikheid is in 1881 herstel deur middel van die Konvensie van Pretoria, waaruit daar moeilikhede op die wesgrens suid van Marico voortgevloei het. Dit het onder meer uitge-loop op 'n stryd tussen twee faksies in die Barolongstam. Die gevolg hiervan was die stigting van die Republiek Land Gosen. Viljoen het hieraan deelgeneem, 'n aspek van sy lewe wat in hoofstuk 12 bespreek word. In hoofstuk 13 is enkele gegewens oor Viljoen se laaste lewensjare gegee, en is gepoog om tot gevolgtrekkings oor sy ekonomiese posisie te geraak en 'n karakterskets te gee. Gebrekkige inligting was die grootste probleem wat by die skrywe van hierdie dissertasie ondervind is.

Ek bedank graag die volgende persone wat hierdie studie moontlik gemaak het: Eerstens my studieleier, prof. F.A. van Jaarsveld, wat die tema aan die hand gedoen het en my in navorsing en sintese gelei het; tweedens my ouers wat voltydse studie moontlik gemaak het; derdens die amptenare van die Transvaalse en Vrystaatse Argiefbewaarplesse, die Argief van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika, en die biblioteke van die Universiteit van Pretoria en Universiteit van Suid-Afrika wat behulpsaam was met die opsporing van bronne; en vierdens my vrou Elize wat behulpsaam was met proeflesing en my aangemoedig het om in die studie te volhard. Hierdie hulp het nie ongewaardeerd verbygegaan nie.

J.E.H. Grobler
Pretoria
Maart 1976